

ОСНОВНИ КОНЦЕПЦІЇ ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Систематизовано класичні і сучасні концепції політичного представництва. Розглянуто класичні концепції представництва інтересів у політичному процесі, теоретичні розробки яких належать таким авторам, як Дж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є А. де Токвіль, Дж. С. Мілль, Е. Берк та ін. Структуровано сучасні моделі політичного представництва з урахуванням пізніших політичних теорій, авторами яких є К.Маркс, М. Дюверже, П. Бурдьє, Г. Алмонд, С.Верба, С. Ліпсет, С. Роккан, Е. Вятр, Е. Хейвуд тощо. Окрему увагу приділено ролі політичних партій у вираженні політичних інтересів.

Ключові слова: політична партія, політичне представництво, інтереси.

Малявин Е. В.

ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПЦИИ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА ИНТЕРЕСОВ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Систематизированы классические и современные концепции политического представительства. Рассмотрены классические концепции представительства интересов в политическом процессе, теоретические разработки которых принадлежат таким авторам, как Дж. Локк, Ш.Л. Монтескье, А. де Токвиль, Дж.С. Милль, Э. Бёрк и др. Структурированы современные модели политического представительства с учетом более поздних политических теорий, авторами которых являются К.Маркс, М. Дюверже, П. Бурдьё, Г. Алмонд, С.Верба, С. Липсет, С. Роккан, Е. Вятр, Э. Хейвуд и др. Отдельное внимание уделено роли политических партий в выражении политических интересов.

Ключевые слова: политическая партия, политическое представительство, интересы.

Malyavin E.

THE MAIN CONCEPTIONS OF INTEREST REPRESENTATION IN THE POLITICAL PROCESS

The article deals with the classical and modern theories of political representation. The classic conceptions of interest representation in the political process are considered, whose theoretical elaboration belongs to such authors as J. Locke, S.L. Montesquieu, A. de Tocqueville, J.S. Mill, E. Burke, etc. The modern models of political representation are structured taking into consideration more recent political theories, fathered by K. Marx, M. Duverger, P. Bourdieu, G. Almond, S. Verba, S. Lipset, C. Rocken, J. Wiatr, E. Heywood, etc. Special attention is paid to the role of political parties in the political interests' representation.

Key words: political party, political representation, interests.

Політичне представництво є важливим елементом сучасної демократії, однак і досі точаться дискусії навколо різних концепцій представництва інтересів. Метою цієї статті є систематизація класичних і сучасних концепцій політичного представництва. Концепції політичного представництва різною мірою розробляли такі вчені, як Д. Локк, Ш.Л. Монтеск'є, А. де Токвіль, Д. С. Мілль,

Е. Бьорк, К. Маркс, пізніше – М. Дюверже, П. Бурдьє, Г. Алмонд, С. Верба, С. Ліпсет, С. Роккан, Є. Вятр, Е. Хейвуд та ін. Політичне представництво можна визначити як спосіб передання повноважень особою або соціальною групою своїм представникам в органах влади для захисту своїх інтересів.

Одним із суб'єктів представництва інтересів є політична партія. Політичні партії виникли та розвивались поряд із системою виборів та ідеєю представництва. Більш того, остання ідея мала ключове значення

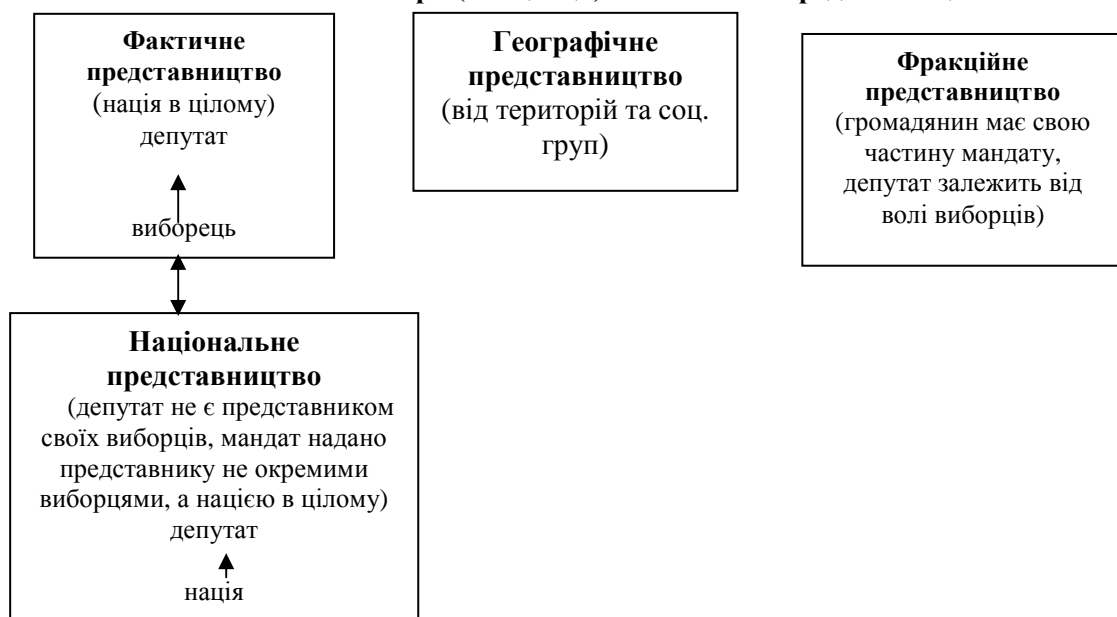
для формування сучасної теорії демократії і її найважливіших принципів – політичного плюралізму, партій, виборчої системи. Поняття «представник» використовується в багатьох значеннях. Від самого початку розгорнулися пошуки оптимальних шляхів і механізмів реалізації представництва. Як зазначав Ш.Л. Монтеск'є, люди, як правило, знають інтереси та проблеми свого населеного пункту, міста, регіону краще, ніж інтереси та проблеми інших регіонів країни. Отже, і своїх представників до владних органів оцільніше обирати не від всієї країни в цілому, а від окремих міст або місцевостей, організованих у виборчі округи.

Є чотири класичні теорії політичного представництва. В Англії затвердилася так звана теорія *«фактичного представництва»*. Її сутність полягає в тому, що парламентарі представляють не просто окремі шари та групи населення, а всю сукупність нації в цілому; і не має значення, як і з кого вони обиратимуться. На противагу цій теорії політичні діячі США висунули концепцію *географічного представництва*, згідно з якою члени законодавчих зборів повинні обиратися від певних територій і груп населення, а не від усього населення держави. З цими двома теоріями тісно пов'язані *теорії фракційного та національного представництва*, що виникли у Франції. Перша з них була започаткована Ж.-Ж. Руссо, який вважав, що суверенітет народу складається з суми суверенітетів частин цього народу, себто із суверенітетів кожного окремого індивіду. Припустимо, говорив Руссо, держава складається з 10 тисяч громадян. За такої ситуації кожен громадянин цієї держави має

одну десятитисячну частку суверенної влади. Саме такий підхід отримав назву *теорії фракційного представництва*. Згідно з нею, кожен громадянин має свою частку в тому мандаті, що виборці надали своєму депутатові. Ця теорія передбачає імперативний характер мандату – себто такий стан, коли депутат залежить у своїх діях від волі виборців (принцип «одна людина – один голос»). Ця теорія використовується як фундамент конструювання парламентських виборчих систем у сучасних демократичних країнах. Важливе місце також займає *теорія національного представництва*. В період Великої французької буржуазної революції Конституційна асамблея сформувала ідею про те, що суверенітет не належить окремим громадянам, а є власністю «нації» в цілому. Кожний окремий депутат не може розглядатися як представник своїх виборців, лише сукупність всіх депутатів разом представляє всю націю в цілому. Депутати, які висловлюють волю нації, здійснюють цю волю через реалізацію наданого нацією мандату, який не зв'язує їх із конкретними виборцями. Відповідно до цього мандат втрачає імперативний характер, що був передбачений у межах теорії фракційного представництва (Схема 1).

Значущість теорії представництва полягає, окрім іншого, в тому, що вона надає можливість розширити просторові межі республіканської форми правління. Головними інструментами представлення інтересів окремої особистості й соціальних груп у всіх сучасних індустріально розвинутих країнах є політичні партії [1, с. 115-118].

Схема 1. Класичні теорії (концепції) політичного представництва

Крім того, у політичній соціології існує декілька нормативних моделей, розроблених на різних етапах розвитку європейського та північноамериканського парламентаризму.

Модель **довіри**, що пов'язана з ім'ям Е. Бьорка, розглядає представництво як моральний обов'язок: виборці обирають тих, чий спосіб мислення та позиції викликають довіру виборців; в результаті представники діють від їхнього імені так, як вважають за потрібне. Ця модель базується на елітистському підході та фактично ототожнює освіченість із розвинутим почуттям соціальної відповідальності, що й викликає небезпідставну критику. В рамках цієї моделі представництво асоціюється із високими моральними та інтелектуальними здібностями народних обранців.

Протилежною за змістом є **модель делегата**, згідно з якою представник лише артикулює думки виборців і не може орієнтуватися на власні судження та схильності. Ця модель є теоретично сконструйованою, а відтак не застосовується в політичній практиці у чистому вигляді, але реалізується в деяких принципах дизайну представницьких інститутів (регулярні вибори, короткий термін владних повноважень, право відкликання депутата, використання референдумів як додаток до звичайного законодавчого процесу і т.п.). У цьому випадку сенс представництва полягає у лояльності до виборців і здатності точно виражати їхні інтереси.

На відміну від перших двох моделей, **модель мандату** відбиває реальну практику партійного представництва: у результаті перемоги на виборах партія отримує мандат, що уповноважує її на реалізацію політики, яка відповідає передвиборчим обіцянкам. Утім, ця модель також є недостатньо коректною, оскільки безпідставно виходить з того, що виборці раціонально голосують за програми. Виходить так, що представництво пов'язано із здатністю партії виконувати

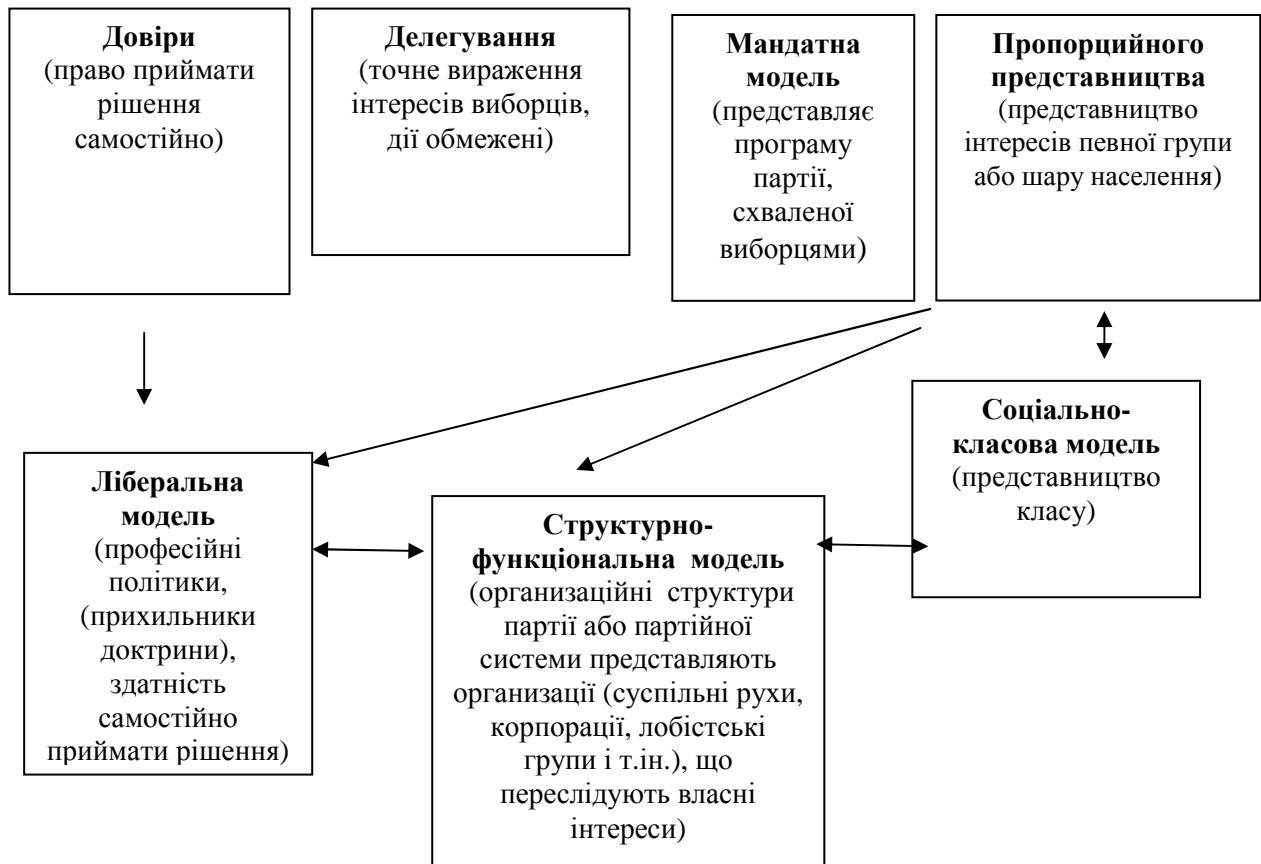
передвиборчі обіцянки (хоча це не завжди від неї залежить) [2, с. 7], тоді як часто партії неспроможні повною мірою виконати свою передвиборчу програму і реалізують її (у кращому випадку) лише частково, скаржачись зазвичай на зовнішні економічні, політичні та інші фактори.

Не можна залишити за межами уваги й інші концепції представництва. Наприклад, деякі радикальні теоретики пропонують розглядати представницький орган як копію суспільства в мініатюрі, мікрокосм. З їхньої точки зору, представництво асоціюється із належністю представників (влади) до різних соціальних груп, прошарків, тому така модель має назву **модель пропорційного представництва**.

Теорію представництва не дуже цікавить спосіб обрання представників, для неї головне, щоб вони максимально повно представляли свою групу обранців, персоніфікували її найбільш характерні риси. Представницький орган повинен включати в себе представників усіх груп та прошарків (класів, віросповідань, етносів, вікових груп, чоловіків та жінок) за умови, що представляти ту або іншу групу по-справжньому можуть тільки ті, хто належить до неї [3, с. 280-285].

Недолік цієї моделі полягає в тому, що представити інтереси всіх груп та прошарків неможливо, оскільки людина може відносити себе водночас до різних соціальних груп, наприклад: пенсіонер, чоловік, католик, представник національної меншини, мешканець селища. Однак ідеї **моделі пропорційного представництва** частково використовуються у сучасних виборчих системах, за пропорційної системи виборів до парламенту. Виходячи з цієї та вищерозглянутих моделей представництва можна виділити нові моделі (теорії), які можуть доповнити ті, що існують, з метою вироблення більш сучасних ідей про політичне представництво (Схема 2).

Схема 2. Основні сучасні теорії (концепції) представництва інтересів у політичному процесі

Розглянувши **мандатну** та **пропорційну модель** представництва, необхідно виділити, на наш погляд, **соціально-класову модель**. К. Маркс пропонував ідею класового представництва, тобто представники класу репрезентуватимуть його інтереси. Згідно з цією моделлю, партія визначається як організований клас, що має свої інтереси. Історичні зміни в суспільстві відбуваються під впливом класової боротьби для реалізації своїх інтересів. Відповідно, класи створюють партії й можуть бути представлені в органах влади [4, с. 17]. К. Маркс, Ф. Енгельс виділяють два основних антагоністичні класи (пролетаріат і буржуазія) й соціальний прошарок (інтелігенція). Їхні послідовники (Г. Плеханов і В. Ленін) не заперечували можливість існування партій, що виражали б інтереси не лише партій, а й соціальних верств. Така модель, приміром, застосовувалась у СРСР та інших країнах соціалістичного табору (існує в деяких країнах і сьогодні).

Антиподом соціально-класової моделі представництва є **ліберальна модель**, яка

тісно пов'язана з **моделлю довіри**. Однак при цьому ліберальна модель Дж. С. Мілля передбачає скоріше представництво освічених людей, ніж виборців з робітників чи дрібних керівників. Партійні представники, які мають освіту, зможуть самостійно й для суспільного блага приймати рішення. Завдяки цьому вони можуть ставати професійними політиками. Дж. С. Мілля запропонував ідею множинності голосів, згідно з якою чотири або п'ять голосів отримували би люди із дипломами (вченими ступенями), два чи три – кваліфіковані робітники й керівники, один – некваліфікований робітник [3, с. 280-282].

На наш погляд, у сучасному світі певні елементи частково зміненої **ліберальної моделі** представництва існують в США (де президент обирається «виборниками»), система обрання верхньої палати представників в Італії (існування довічних сенаторів) та у Великій Британії (лорди).

Згідно з ліберальним підходом, партія розглядається як група як людей, які дотримуються однієї й тієї самої доктрини.

Ліберальній трактовці партії як носія такого суспільного ідеалу, що поділяється певною групою людей, протистоїть детерміноване марксистське визначення партії як виразника інтересів певного класу [5, с. 129-132].

Крім вищезгаданих моделей (концепцій) представництва інтересів, можна виділити **структурно-функціональну модель** представництва, що розроблена засновником партології М. Дюверже. Представники, обрані населенням, представляють не стільки свою соціальну групу, клас або доктрину (ідею), за якою можуть піти вільні громадяни, скільки певну організаційну структуру, яка репрезентує інтереси різноманітних організацій (корпорацій, суспільних рухів, груп інтересів і т.ін.). Партійна організаційна структура будується так, щоби представляти інтереси різних організацій. Так, наприклад, Лейбористська партія Великої Британії представляє профспілкові організації та будується на їхній базі. При цьому партійна система в країні будується для самозбереження, а саме – провідних партій. Партійна система репродукує або змінює виборчу систему для втримання влади [див.: 6, с. 5-185, 268-347]. Наприклад, мажоритарна система виборів в більшості країн світу на парламентських виборах дає можливість лише двом крупним партіям пройти до парламенту й представляти свої інтереси, закріплюючи свій вплив в країні.

Сучасна ситуація в пострадянських країнах, на наш погляд, відповідає **структурно-функціональній і ліберальній моделям** представництва, що прийшли на зміну модернізований **соціально-класовій моделі**. В цих країнах більшою мірою діють представники тих чи інших організацій, корпорацій, груп інтересів і нових груп. Зрозуміло, це супроводжується появою професійних політиків та їхніх консультантів, які володіють технологіями втримання влади. Однак є і інша точка зору. Так, можна навести приклад ефективного використання досить специфічної концепції «**делегативних демократій**». Є.В. Новакова у 2013 р. вивчила особливості політичного розвитку в пострадянських країнах на прикладі України. При цьому в якості методологічних основ дослідження вона використовувала концепцію Г.Доннела про формування «**делегативних демократій**». Аналіз специфіки функціонування українського парламентаризму дозволив їй виділити тенденції до витіснення **демократичного представництва «делегативністю»**, що передбачає надмірну

централізацію та зниження конкурентності політичного процесу. На основі кількісних методів вона дійшла висновку про низький рівень політичної участі громадян та ослаблення опозиції. Наслідком стало формування одного центру прийняття рішень за відсутності системи горизонтальної відповідальності та використання виборів задля забезпечення формальної легітимності влади [7, с. 53-62].

Після подій в Україні 2014 р. з'являються нові горизонти для вивчення інституту представництва. В такому контексті можна говорити про зберігання актуальності **соціально-класової моделі** в її специфічному різновиді, коли класова боротьба завершується повною перемогою так званого «правлячого класу» і формує жорстко зафіксовану структуру представництва.

Таким чином, можна говорити про неможливість обмежитися однією моделлю системи представництва під час вивчення сучасних суспільств. Необхідними є не тільки варіювання підходів залежно від конкретних обставин, але й синтезування для створення ефективного універсального підходу до аналізу політичного представництва, що потребує від політичних соціологів подальших зусиль у розробці цього напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаджиев К.С. Политология: Учебник для высших учебных заведений / К. С. Гаджиев. – М.: Логос, 2001. – 488 с.
2. Малинова О. Ю. Теория представительства и политический символизм парламента в Российском контексте // Вестник Томского гос. ун-та. Философия. Социология. Политология. – 2014. – № 3 (27). – С. 5-10.
3. Хейвуд Эндрю Политология: Учебник для студентов вузов / Пер. с англ. под ред. Г.Г. Водолазова, В.Ю. Вельского – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005., - 544 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии // Избранные произведения. М.: Политическая литература, 1997. – Том. 1. - 636 с.
5. Санжаревский И.И. Пропорциональность и в современных социально-политических отношениях. Монография / Под ред. проф. В.М. Долгова. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 144 с.
6. Дюверже М. Политические партии [пер.с франц.] /М. Дюверже. – М.: Академический Проект, 2000. – 558 с.
7. Новакова Е.В. Украинский парламент: делегативность или представительство? // PolitBook. – 2013. – № 3. – С. 53-62.